

УДК 378.013

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.76-1.24>**С. І. Кара**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації
Бердянського державного педагогічного університету

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито проблему формування структурних компонентів професійної компетентності майбутніх учителів біології у процесі професійної підготовки. Визначено, що структурними компонентами професійної компетентності є мотиваційний, операційно-виконавчий та рефлексивний, кожен з яких передбачає наявність відповідних елементів та змісту. Мотиваційний компонент особистості є інтегральною якістю, яка характеризується сукупністю соціальних установок, ціннісних орієнтацій, потреб та інтересів, що складають основу мотивів. Операційно-виконавчий компонент характеризується сукупністю знань, умінь та навичок педагога, його професійно-важливих якостей. Рефлексивний компонент у структурі професійної компетентності вчителя відтворює уявлення педагога про себе, особистісні якості та результати діяльності; є важливою умовою сформованої професійної самосвідомості вчителя.

Структура професійної компетентності педагога характеризується високим рівнем професійної підготовки до здійснення навчання, виховання та розвитку учнів, мотиваційною спрямованістю на педагогічну діяльність. Особливу значущість має володіння вчителем практичними вміннями та навичками здійснювати на високому рівні аналіз та адекватний самоаналіз власної діяльності.

Виокремлено професійні знання, які відповідають базовому рівню професійної освіти вчителя біології, такі як: загальнокультурні, психолого-педагогічні, природничо-математичні, фахові, методичні. До важливих професійних умінь майбутніх учителів біології віднесено такі: діагностичні-прогностичні, організаційно-регулятивні, конструктивно-проектувальні, комунікативні, аналітично-коригуючі, спеціально-біологічні, прикладні. Високий рівень розвитку професійно значущих якостей особистості педагога є важливою умовою, що забезпечує його високу продуктивність у професійній діяльності.

Професійна компетентність передбачає усвідомлення особистістю своїх потреб та інтересів; прагнень і ціннісних орієнтацій; мотивів діяльності, уявлень про свої соціальні ролі; самооцінку особистісних властивостей і якостей як майбутнього спеціаліста – професійних знань, умінь та навичок, професійно-важливих якостей; регулювання власного професійного становлення.

Ключові слова: структурні компоненти професійної компетентності, майбутній учитель біології, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти висуває підвищені вимоги до підготовки вчителя закладу загальної середньої освіти, його педагогічної майстерності, професійної компетентності. У зв'язку із цим проблема підготовки конкурентоздатного вчителя біології з високим рівнем професійної компетентності, інтелектуальної активності, соціальної відповідальності, здатного розв'язувати складні спеціалізовані задачі з організації освітнього процесу, набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення професійної компетентності як основного напрямку реформування сучасної освіти є предметом багатьох спеціальних досліджень сучасних науковців та знайшло відображення в наукових працях І. Ареф'єва, І. Беха, В. Бондаря, Н. Бібік, О. Біди, Т. Браже, Л. Ващенко, Г. Данилової, А. Деркача, Т. Добудько, О. Дубасенюк, Е. Зеєра, І. Зимньої, І. Зязюна, Б. Ельконіна, Н. Кузьміної, О. Локшиної, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Овчарук,

О. Пометун, О. Савченко, В. Сластьоніна, С. Скворцової, І. Соколової, С. Трубачової, М. Чошанова, О. Шиян та ін.

Не залишились поза увагою науковців і питання формування професійної компетентності майбутніх учителів біології у процесі професійної підготовки. Так, теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів біології розглянуто в дослідженні Ю. Шапрана, методолого-теоретичні та організаційно-педагогічні засади підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін (хімії та біології) до роботи в профільній школі розроблено В. Оніпко, формування готовності майбутніх учителів біології до роботи з обдарованими учнями присвячені роботи К. Ліневич.

Проте проблема формування структурних компонентів професійної компетентності майбутніх учителів біології у процесі професійної підготовки залишається недостатньо вивченою.

Мета роботи – розкрити структурні компоненти професійної компетентності майбутніх учителів біології у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що професійна компетентність охоплює всі сфери особистості (мотиваційну, операційно-виконавчу та рефлексивну) майбутнього педагога, які формуються поетапно в активній діяльності, є проміжним етапом на шляху до професійної майстерності.

Мотиваційна сфера особистості є інтегральною якістю, яка характеризується сукупністю соціальних установок, ціннісних орієнтацій, потреб та інтересів, що складають основу мотивів. Здобувач вищої освіти може успішно оволодівати професійними знаннями та вміннями, проявляти деякі здібності і водночас негативно ставитися до своєї професії, відрізнятись низькою сприйнятливостю до педагогічних явищ, до вирішення педагогічних задач. У зв'язку із цим неадекватна мотивованість може позначитися на структурі й ефективності діяльності, що здійснюється. Тому проблема мотиваційної готовності виявляється однією із центральних у підготовці вчителя. Вважаємо, що тільки адекватна цілям педагогічної діяльності мотивація забезпечує гармонічне здійснення цієї діяльності і саморозкриття особистості майбутнього вчителя біології.

Операційно-виконавчий компонент професійної компетентності характеризується сукупністю знань, умінь та навичок педагога, його професійно-важливих якостей. Розвиненість операційно-виконавчої сфери забезпечує сформованість в майбутнього вчителя біології таких знань:

- загальнокультурних – знань про людину, її становлення, розвиток;

- психолого-педагогічних – знань принципів педагогіки навчання та виховання, закономірностей педагогічного процесу, психолого-педагогічних особливостей процесу навчання, виховання та розвитку учня з урахуванням його індивідуальних, вікових психофізіологічних особливостей та особистісних характеристик;

- фахових – знань методології біологічної науки, сучасних досягнень біології;

- методичних – знань змісту і структури навчальних програм і шкільних підручників із біології; сучасних форм, методів, методичних прийомів та засобів навчання біології; теорії формування біологічних понять; інноваційних технологій навчання біології; особливостей шкільного кабінету біології тощо [2, с. 66].

Щоб професійно та компетентно здійснювати педагогічну діяльність, учителю необхідно володіти певними вміннями. Сучасний вчитель біології має володіти сукупністю різних умінь, які відповідають функціям педагогічної діяльності й обумовлюють рівень його професійної підготовки. До

важливих професійних умінь майбутніх учителів біології відносимо такі:

- діагностичні-прогностичні – вміння діагностувати рівні навчальних досягнень і компетенцій учнів, визначати рівень вихованості школярів; прогнозувати результати навчання і виховання учнів, передбачати можливі труднощі та помилки у навчанні; планувати освітню роботу;

- організаційно-регулятивні – вміння організувати власну діяльність, навчально-пізнавальну діяльність учнів на уроці, під час позакласних та позашкільних заходів (екскурсій, виконання навчально-дослідної роботи тощо);

- конструктивно-проектувальні – вміння, пов'язані з проектуванням і науково обґрунтованою побудовою освітнього процесу; застосуванням ефективних технологій, методів, форм, прийомів і засобів навчання та виховання; активізацією пізнавальної діяльності учнів; виготовленням наочних засобів навчання, оформленням кабінету біології, куточка живої природи;

- комунікативні – вміння, що забезпечують передачу інформації під час педагогічного спілкування, створення позитивного емоційно-психологічного клімату, налагодження контактів із дітьми, батьками, колегами;

- аналітично-коригуючі – вміння аналізувати результати освітньої діяльності учнів, перспективний педагогічний досвід учителів; ефективність методів, прийомів і засобів навчання; прийняття педагогічних рішень щодо удосконалення освітнього процесу;

- спеціально-біологічні – вміння застосувати знання сучасних теоретичних основ біології для пояснення будови й функціональних особливостей організмів на різних рівнях організації живого, їхню взаємодію, взаємозв'язки, походження, класифікацію, значення, використання та поширення; розкривати сутність біологічних явищ, процесів і технологій, розв'язувати біологічні задачі; здійснювати біологічні дослідження, інтерпретувати результати досліджень; виготовляти біологічні препарати, колекції, гербарії;

- прикладні – вміння використовувати технічні засоби навчання, виготовляти наочні посібники; проводити різноманітні ігри; художні, музичні, спортивні та ін. [3, с. 67].

Високий рівень розвитку професійно значущих якостей особистості педагога є важливою умовою, що забезпечує його високу продуктивність у професійній діяльності.

Професійно важливі особистісні якості були предметом досліджень багатьох учених (П. Блонський, С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ю. Бабанський, Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.).

У працях С. Вершловського [2], Н. Гоноболіна [3], Н. Кузьміної [5], А. Сластьоніна [6], А. Щербаківа

[7] представлено розмаїття важливих для досягнення успіху в педагогічній діяльності якостей особистості вчителя.

На думку багатьох психологів, жодна з якостей не може існувати поза цілісною особистістю і не виявляється ізольовано, а завжди виступає як прояв усієї особистості, змінює свій зміст залежно від того, у якій структурі особистості вона дається. Одна і та ж якість проходить різний шлях формування і набуває різного характеру залежно від структури даної особистості, від того, в системі яких її провідних потреб вона складалася [1].

Виходячи з вищевказаного, під професійно важливими особистісними якостями будемо розуміти індивідуальні якості особистості вчителя, які сприяють ефективному освоєнню професії в процесі безпосередньої діяльності, успішному виконанню професійних функцій, а також формуванню професійної компетентності.

Отже, професійна компетентність є інтегративною характеристикою рівня професійної підготовленості вчителя, заснованою на фундаментальних знаннях (загальнокультурних, психолого-педагогічних, методичних, фахових), розвинених уміннях (діагностично-прогностичних, організаційно-регулятивних, конструктивно-проектувальних, комунікативних, аналітично-коригуючих, прикладних), які мають прояв у єдності із професійно значущими якостями особистості.

Сучасній школі необхідні вчителі, спроможні самостійно оцінювати власну педагогічну діяльність, в якій реалізується їхня професійна компетентність. Загальновідомо, що самооцінка – це властивість свідомості, що тією чи іншою мірою властива кожній людині, і веде до осмислення власних дій і вчинків, станів особистості, можливостей, якостей, досягнутих результатів. Уважаємо, що здатність особистості до адекватної самооцінки є ефективним засобом управління процесом самовиховання, що впливає на формування її професійної компетентності.

У педагогічній діяльності самооцінка відіграє велику роль у процесі досягнення педагогічної майстерності. Тому в підготовці майбутніх вчителів біології ми передбачали формування здатності здобувачів вищої освіти оцінювати власні професійні дії.

Отже, професійна компетентність передбачає: усвідомлення особистістю своїх потягів до діяльності – потреб та інтересів; прагнень і ціннісних орієнтацій; мотивів діяльності, уявлень про свої соціальні ролі; самооцінку особистісних властивостей і якостей як майбутнього спеціаліста – професійних знань, умінь та навичок, професійно-важливих якостей; регулювання власного професійного становлення.

Від рівня її сформованості залежить педагогічна майстерність педагогів. Відсутність мотиваційної сфери професійної компетентності

перетворює діяльність у набір окремих дій без усвідомленої цілі, інтересу до педагогічної діяльності та її результатів. Відсутність рефлексивної сфери перетворює діяльність на неусвідомлену, спонтанну сукупність дій. Під час цього губиться головна мета діяльності, спостерігається відсутність уявлення щодо її досягнення. Тому будь-яка регулярна діяльність повинна мати всі три зазначені компоненти (мотиваційний, операційно-виконавчий та рефлексивний). Уважаємо, що всі три компоненти професійної компетентності мають бути збалансованими і можуть формуватися в процесі професійної підготовки.

Висновки і пропозиції. Структурними компонентами професійної компетентності є мотиваційний, операційно-виконавчий та рефлексивний, кожен з яких передбачає наявність відповідних елементів та змісту. Структура професійної компетентності педагога характеризується високим рівнем професійної підготовки до здійснення навчання, виховання та розвитку учнів, мотиваційною спрямованістю на педагогічну діяльність. Особливу значущість має володіння вчителем практичними вміннями та навичками здійснювати на високому рівні аналіз та адекватний самоаналіз власної діяльності. Високий рівень розвитку професійно значущих якостей особистості вчителя є важливою умовою високої продуктивності у професійній діяльності.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в удосконаленні змісту, форм та методів організації методичної компетентності майбутніх учителів біології.

Список використаної літератури:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва, 1961. 416 с.
2. Вершловский С.Г., Лесохина Л.Н. О подходах к исследованию структуры профессионально-педагогической деятельности. Ленинград : НИИ ООВ, 1977. 203 с.
3. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе. Москва : Просвещение, 1965. С. 105–112.
4. Кара С.І. Формування особистості майбутнього вчителя біології та основ здоров'я в процесі професійної підготовки. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2020. Вип. 72. Т. 2. С. 65–69.
5. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Ленинград : ЛГУ, 1967. 183 с.
6. Слостенин В.А. Формирование социально-активной личности учителя. / Под ред. А.В. Слостенина. Москва : Просвещение, 1984. 151 с.
7. Щербаков А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя. Ленинград, 1967. 96 с.

Kara S. Formation of structural components of vocational competence of future teachers on biology in the process of vocational training

In the article is disclosed the formation of structural components of professional competence of future biology teachers in the process of vocational training. It is determined that structural components of vocational competence are motivational, operational-executive and reflexive, each of which foresees the presence of relevant elements and content. Motivational component is a keystone in the structure of vocational competence; it is the formation of spiritual world of personality – needs, vocational orientations and motives of activity. Operational-executive component consists of knowledge, skills of a teacher, their vocational qualities. Reflexive component in the structure of vocational competence of a teacher reflects the imagery of pedagogue about themselves, personal qualities and results of activity; that is the sphere of self-esteem, which forms the skills of self-analysis of personal activity as well.

The structure of vocational competence of pedagogue is characterized with the high degree of vocational training to providing education, upbringing and development of pupils, motivational orientation to pedagogical activity. Having practical skills to analyze and esteem adequately teacher's own activity has the particular importance.

It is singled out vocational knowledge, which correspond to basic level of vocational education of a teacher on biology, such as: generally cultural, psychological pedagogical, natural mathematical, vocational, methodological. To momentous vocational skills of future teachers on biology are related: diagnostic and prognostic, organizational and regulatory, constructive design, communication, analytical and corrective, special biological, applied. It is noted that the high level of improvement of vocationally significant qualities of pedagogue's personality are important conditions, that provides their high productivity of vocational activity.

Professional competence presupposes the individual's awareness of his inclinations to activity – needs and interests; aspirations and value orientations; motives for activities; self-assessment of personal qualities and qualities as a future specialist – professional knowledge, skills and abilities, professionally important qualities; regulation of one's own professional development.

Key words: *structural components of vocational competence, future teacher on biology, vocational training.*